

Марія Петрушкевич

ГЕНДЕРНА ТЕМАТИКА: ОСОБЛИВОСТІ ВИСВІТЛЕННЯ У ДИСЕРТАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті розглядаються особливості підходу до гендерних питань у площині філософії, історії, педагогіки, психології, соціології та інше; аналізуються предмети та об'єкти таких дисертаційних досліджень. Робиться висновок про переважаючу патріархальну картину світу у сучасному гуманітарному науковому середовищі.

Ключові слова: гендер, егалітарна свідомість, маскуліність, фемінність.

М. Петрушкевич. Гендерная тематика: особенности освещения в диссертационных исследованиях

В статье рассматриваются особенности подхода к гендерным вопросам в плоскости философии, истории, педагогика, психология, социология и другое; анализируются предметы и объекты таких диссертационных исследований. Делается вывод о преобладающей патриархальной картине мира в современной гуманитарной научной среде.

Ключевые слова: гендер, эгалитарное сознание, маскулинность, феминность.

M. Petrushkevych Gender. Features coverage of dissertation research

The article discusses features of the approach to gender in the plane of philosophy, history, education, psychology, sociology and other analyzed subjects and objects of these dissertations. The conclusion patriarchal superior picture of the world in modern humanitarian academic environments.

Keywords: gender, egalitarian consciousness, masculinity, femininity.

Значне місце у трансформації наявної системи гендерних відносин, формуванні егалітарної свідомості молодого покоління належить освіті. Саме освіта як один із найважливіших соціальних інститутів, що виконують функції передачі та поширення знань, умінь, цінностей і норм від одного покоління до іншого через інтеграцію гендерних під-

ходів у навчальний процес, спроможна закласти основи для становлення суспільної гендерної культури [12].

Формування гендеру значною мірою пов'язане з отриманням гендерної освіти. Усунення стереотипних уявлень, що існують, про підлегле становище жінок і домінування чоловіків є одним із постулатів гендерного виховання, головним призначенням якого є формування активної життєвої позиції членів суспільства щодо забезпечення гендерної рівноправності.

До механізмів реконструкції гендерних стереотипів у системі вищої освіти належать: включення тематики гендерних досліджень до навчальних програм вищих навчальних закладів; розробка навчальних курсів, окремих модулів, здійснення навчально-методичного забезпечення підготовки та перепідготовки викладачів; вивчення міжнародного досвіду з упровадження гендерної освіти та його використання вітчизняними освітніми закладами; залучення громадських організацій до співробітництва й поширення гендерних підходів у навчальному процесі вищої школи; проведення широкого обговорення в засобах масової інформації, на наукових конференціях, «круглих» столах проблем гендерної освіти в суспільстві [12].

Проте реалізація принципу гендерної демократії покладається не лише на державу, але й на усе суспільство, в тому числі й передусім – заклади освіти та громадські організації. У такому поєднанні визначається реальна гендерна культура суспільства, яка передбачає повагу до статево-рольових цінностей кожної людини та забезпечення відповідних її потреб.

Україна володіє потужною національною системою освіти. Проте з неї ж починається і формування гендерної нерівності. Зокрема загальновідомо, що заробітна плата вчителів є низькою у порівнянні з іншими галузями народного господарства. Саме цей чинник, а не якісь міфічні особливості роботи в початковій чи середній школі, сприяє концентрації на вчительських посадах переважно жінок [8].

Академічна та університетська наука залишається ригідною та несприйнятливою до проблематики, пов'язаної з дослідженнями соціокультурних аспектів статі, зазначає Оксана Кісь (етнограф, співдиректор гендерного науково-дослідного центру «Жінка і суспільство», Львів). Викладання гендерно-орієнтованих дисциплін все ще не стало інтегральною складовою вищої освіти. У жодному ВНЗ України ми не знайдемо спеціалізації «гендерні дослідження» або «жіночі студії» (хоча подібна практика є звичним явищем у провідних університетах світу). Обмаль (а подекуди й зовсім нема) навчальних курсів, замало

кваліфікованих лекторів, а відтак – катастрофічно низький рівень гендерної освіти дає підстави говорити про поки що сумні перспективи розвитку цієї сфери знань в Україні [4].

Подібна ситуація у вищих навчальних закладах. Так, у Київському національному університеті ім. Шевченка серед кандидатів наук – жінок 37%, а серед докторів – їх лише 15%. В масштабі цілої України ця тенденція підтверджується. Серед аспірантів маємо приблизно однакове число чоловіків та жінок, але на етапі захисту кандидатської дисертації ця пропорція радикально змінюється: у 1997 р. отримали вчений ступінь 19 833 жінки і 39 870 чоловіків, а докторами наук стали 1 538 жінок і 8 908 чоловіків. Протягом 1993-1996 років жінки в середньому становили 14,2% тих, хто успішно захистив докторську дисертацію в Україні [4].

Особливу увагу хочеться звернути на специфіку дисертаційних робіт, захищених в Україні з 1998 до 2008 роки, коли досить активно почали розвиватися гендерні студії та гендерні осередки у ВНЗ. Зроблений порівняльний гендерний аналіз показав, що приблизна кількість дисертацій, які стосуються проблем статі серед усієї маси захищених наукових робіт, досить незначна. У серії гуманітарних дисциплін вона приблизно така: психологічні науки – 3,35%, соціологічні науки – 2,53%, філософські науки – 1,32%, філологічні науки – 1,1%, історичні науки – 0,78%, педагогічні науки – 0,25%. Причому, понад 93% авторів дисертаційних робіт, пов'язаних із гендерною проблематикою, – жінки. Цікаво, що об'єктом наукового зацікавлення у дисертантів-чоловіків часто стають теми, пов'язані із дослідженням місця та ролі чоловіка у різних галузях культури, осмисленням маскулітності (42,85%). Така статистика яскраво ілюструє швидше не лояльний науковий підхід до проблем гендеру, а все-таки, значною мірою, упередженість (навіть якщо і несвідому) щодо протилежної статі.

Значний відсоток дисертаційних робіт (33,33%) присвячений розгляду стосунків між статями у історичному аспекті. Так, типовим у цьому зрізі є автореферат А. В. Новгородської, у якому вона зазначає [9], що наукова новизна її роботи полягає, насамперед, у тому, що робота є однією з перших спроб дослідити участь жінок Донбасу у громадсько-політичному житті в середині 50-х – першій половині 60-х років. У роботі історичні джерела використані у контексті гендерного аналізу громадсько-політичного розвитку.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що дисертантка одна з перших провела дослідження кількісного представництва жінок на всіх рівнях партійної ієрархії – як у цілому в Компар-

тії України, так і в Донецькій і Луганській обласних організаціях, у Верховній Раді УРСР і місцевих органах влади Донбасу, в профспілковому керівництві республіки взагалі і, зокрема, Донеччини та Луганщини. Авторка спробувала переосмислити стереотипи радянської історіографії щодо громадсько-політичної активності жіноцтва. Робота суттєво доповнює наявні уявлення про стан участі жінок одного з промислово розвинених регіонів республіки в політичному і громадському житті України у добу хрущовської «відлиги».

Дещо з іншого боку до розгляду історичної теми підійшла активістка гендерного руху Оксана Кісь. Уже в назві свого дисертаційного дослідження вона зробила чітке спрямування на гендерний аспект [3]. Розробляючи питання жінки в українській селянській сім'ї, авторка методологічною основою дослідження визначила гендерний підхід до вивчення етнокультурних процесів, що заснований на теорії соціокультурного конструювання статі та спрямований передусім на подолання андроцентризму наукового дискурсу та однобічної інтерпретації етнічної культури.

Основними завданнями, які ставить перед роботою дисертантка, є обґрунтування наукової доцільності та ефективності гендерного підходу в історико-етнологічних дослідженнях української культури та відповідна адаптація понятійного апарата і методичного інструментарію інших суспільних та гуманітарних наук; виявлення якісного змісту та особливостей стереотипу фемінінності українців, тобто спектру позитивних та негативних прикмет жіночої вдачі, а також чинників конструювання образу жінки в народному світогляді; аналіз механізмів відтворення гендеру в українській сім'ї, тобто форм, способів і засобів гендерної соціалізації дівчат різного віку та ін.

О. Кісь зазначає, що на міждисциплінарному рівні досліджено становище, ролі та функції жінки в українській селянській сім'ї другої половини XIX – першої третини XX ст. із залученням методології гендерного підходу; теоретично обґрунтовано та практично продемонстровано наукову доцільність залучення категорії гендеру в дослідженнях традиційної української культури. Дисертація започатковує новий напрям в історичній етнології – етногендерологію.

Проте, хоча і зустрічаються дисертаційні дослідження повністю побудовані на принципах гендерного аналізу, але значна їх частина (25,5%) – вузькоспеціалізовані. Особливий інтерес становлять теми присвячені філософському аспекту дослідження гендеру. Серед них особливу цікавість викликають такі: «Гендер і національний суб'єкт: конструювання маскуліності в контексті пострадянської Украї-

ни» (Д. О. Коновалов), «Гендерний вимір екологічної комунікації» (К. І. Карпенко), «Формування гендерних стереотипів у західноєвропейській філософії (історико-філософський аналіз)» (Т. І. Власова), «Гендерні дослідження в контексті постнекласичної раціональності» (О. О. Артем'єва) та ін.

Типовим прикладом з цього напрямку є докторська робота Н. П. Гапон «Проблема гендеру у філософському дискурсі другої половини ХХ сторіччя». До слова, серед гендерно спрямованих дисертацій, захищених з 1998 до 2008 року, лише 5,88% – докторські.

Авторка зазначає, що дисертаційна робота є спробою концептуального обґрунтування проблеми гендеру в руслі пізньомодерністського та постмодерністського проєктів філософії. У роботі досліджено тенденції розвитку гендерної концепції на емпіричному, концептуалістському та соціально-конструктивістському етапах. Зроблено акцент на тому, що перспективним методологічним принципом сучасності стає дискурсивний розгляд гендерних відмінностей не в значенні їх негативу, а в позитивному значенні – «відмінність як структура». Замість розмов про розбіжності, розрізнення у межах дискусій із гендерної теми, принцип «відмінність як структура» дає змогу обґрунтувати дискурс визнання «іншого» та «інакшості», який для сучасного філософування є доволі важливим. Фокусування на цьому принципі дає змогу культивувати множинні концепції гендеру.

Виявлені особливості розвитку гендерної проблематики в руслі постмодерністської зорієнтованості вітчизняної філософії дають змогу чітко визначити доцільність аплікації зарубіжних концепцій на українську соціокультурну реальність. Обґрунтований у роботі системно-критичний підхід до методології гендерних досліджень сприяє адекватній постановці та розв'язанню проблем гендеру у межах вітчизняного філософського дискурсу [1].

З іншого боку знаходяться дисертаційні роботи, присвячені особливо важливій темі гендерної педагогіки. Хоча, потрібно зазначити, що їхня кількість із загалу також незначна – 5,88%. Мета таких досліджень – науково обґрунтувати, змістовно розробити, експериментально перевірити та впровадити педагогічні умови підготовки майбутніх спеціалістів до реалізації ідеї гендерної рівності в професійній діяльності та освіті. Наприклад, у кандидатському дослідженні С. М. Гришак «Підготовка майбутніх спеціалістів соціальної сфери до реалізації ідеї гендерної рівності в професійній діяльності» теоретично обґрунтовані умови підготовки спеціалістів соціальної сфери до реалізації ідеї гендерної рівності, що в основі своїй містять акцент на формування у

них сучасних егалітарних гендерних уявлень; робиться наголос щодо спрямованості навчання на формування гендерної компетентності, гендерної сенситивності та гендерної лояльності як професійно значущих якостей [2].

Інтеграція гендерного підходу в національну систему вищої педагогічної освіти на сучасному етапі є вкрай необхідною, оскільки гендерна збалансованість в українському суспільстві є одним із індикаторів його визнання як розвиненої держави, що стоїть перед європейським вибором. Тому вже зараз постає нагальна необхідність забезпечення гендерної рівності в нашому суспільстві, що вимагає нового світогляду, відповідно до якого стереотипне сприйняття жінок і чоловіків має бути замінено ідеєю розвитку їхнього особистісного потенціалу. Інтеграція гендерного підходу в сучасну вищу педагогічну освіту надасть реальну можливість майбутнім фахівцям сфери освітніх послуг через кваліфіковане розуміння його сутності з повагою ставитись як до рівноправного розкриття людиною свого особистісного потенціалу, так і до рівної можливості його реалізації незалежно від статі, зазначає І. С. Мунтян [7].

Водночас, дисертант розуміє, що, незважаючи на розпочаті інноваційні перетворення в галузі демократизації й гуманізації національної системи освіти, питання інтеграції гендерного підходу в професійну підготовку студентів вищих педагогічних закладів ще не знайшло свого належного науково-теоретичного обґрунтування і відповідного методичного забезпечення. Це пояснюється недостатньою обґрунтованістю самих концептуальних завдань гендерного підходу як нової методології наукових досліджень у галузі психології і педагогіки вищої школи, а також інерційністю ідей застарілої парадигми професійного виховання психолого-педагогічних кадрів для сучасної освітньої галузі, в межах якої було розроблено чинні навчальні плани та програми. Подоланню означеної суперечності сприятимуть дослідження з гендерної проблематики, зокрема ті, що розкривають сутність і методологію гендерного підходу, шляхи, умови і засоби його інтеграції у професійну підготовку студентів вищих закладів національної системи освіти.

Подібної позиції притримується П. П. Терзі, який зазначає, що у системі вищої професійної освіти загалом і вищої технічної освіти зокрема завдання формування гендерної культури студентів до сьогодні залишається теоретично не обґрунтованим і практично не вирішеним, незважаючи на набутий позитивний педагогічний досвід щодо інтеграції гендерного підходу в навчально-виховний процес окремих вищих педагогічних і технічних навчальних закладів. Серед причин такого стану, дисертант виділяє такі:

1) ідеї формування гендерної рівності студентської молоді й дотримання неупередженого ставлення до особи незалежно від статі, досить слабо висвітлені в теорії педагогіки вищої школи, в якій продовжують домінувати установки андроцентричної та патріархатної культури щодо диференціації професій, залежно від біологічних відмінностей людини на суто чоловічі та жіночі, природності обмеженого доступу жінок до економічних, політичних і освітніх ресурсів;

2) у більшості вищих технічних закладів освіти ідеї гуманізації через інтеграцію гендерного підходу у навчально-виховний процес не здобули відповідного практичного втілення, оскільки в них не відбулося системного введення спеціальних предметів і спецкурсів з гендерної проблематики у навчальні плани, які висвітлюють закономірності розвитку гендерованого суспільства та особливості змінених взаємин між жінками і чоловіками в усіх сферах сучасного суспільного життя;

3) на рівні методичного забезпечення навчально-виховного процесу вищої технічної школи не було здійснено гендерної експертизи навчальних програм і підручників, а також не розроблено дієвих технологій з гендерного виховання й освіти студентів, через що традиційна статеворольова ідеологія й застарілі стереотипи й надалі відтворюються, що має низку негативних наслідків та обмежень на загальносуспільному, міжособистісному й індивідуальному рівнях;

4) традиційним, глибоко вкоріненим у свідомості студентів вищих технічних навчальних закладів залишається застарілий стереотип, за яким навіть працююча освічена, але заміжня жінка є передусім дружиною і матір'ю, що повинна допомагати чоловікові, нерідко зневажаючи власні прагнення до самореалізації та професійного успіху, відмовляючись від реальних кар'єрних можливостей, що засвідчує готовність жінок-інженерів беззаперечно поступатися і місцем на ринку праці, і місцем на кар'єрному щаблі [11].

Розглянувши найцікавіші аспекти дисертаційних робіт, спрямованих на розв'язання гендерних проблем, варто зазначити, що з 1998 до 2008 року кількість таких робіт становить приблизно 38,25% від усього загалу робіт гуманітарного спрямування (у тому числі, теми із дослідження феміністичної проблематики – 7,85%, теми із дослідження маскулінності – 0,98%).

Проте для контрасту варто наголосити на тематиці, яка повністю розгортається у руслі гендерних стереотипів, підтримує патріархальну позицію у культурі (приблизно 5,88% від усього загалу гендерно спрямованих тем). Такою є, наприклад, кандидатська дисертація І. В. Чеботарьової «Формування якостей господині у дівчат підлітків у поза-

класній роботі». В обґрунтуванні актуальності теми авторка зазначає, що побудова щастя в родині – це кропітка праця, властива в основному жінці, її естетичній вихованості, високій моральності, сердечності, душевній витонченості, більш широкому світосприйняттю. Сучасні дівчата – майбутні жінки, матері, виховательки, берегині сімейного вогнища. Від них залежить відродження української родини, в якій буде панувати любов до дітей, повага до батьків, працьовитість, щедрість, хазяйновитість, гостинність, будуть зберігатися вікові народні традиції. Але в сучасних умовах формується новий тип жінки – незалежної, соціально активної. Така жінка на перше місце ставить власне «Я», а потім родину, забуваючи про святу природну місію – бути матір'ю [13].

Дисертантка, вербалізуючи завдання дослідження, повністю покладається на стереотипні уявлення про місце і роль жінки в українському суспільстві. Серед таких завдань вона виділяє, наприклад, розробку теоретичної моделі зразкової господині в сучасних умовах; визначення й обґрунтування системи критеріїв оцінки готовності дівчини-підлітка до ролі господині.

Коментуючи сучасне становище жінки в українському суспільстві І. В. Чеботарьова переконана, що жінка, яка бере на себе занадто багато турбот, доповнюючи свої жіночі обов'язки чоловічими, згодом стає певним «гібридом» чоловіка та жінки. Вона не може вже якісно виконувати функції матері, дружини й господині, швидко стає непривабливою, дратівливою, постійно втомленою, нецікавою в спілкуванні чоловікові та дітям.

Таким чином, підсумовуючи характеристику гендерної проблематики у дисертаційних дослідженнях, можна дійти таких висновків. По-перше, кількість дисертацій, які були захищені з 1998 до 2008 року, присвячених гендерній проблематиці, є незначною, основними центрами їхнього захисту є Київ (44,1%), Харків (17,65%) та Львів (5,85%). По-друге, переважають роботи історичного спрямування, теми із дослідження маскулінності та фемінності мають місце лише подекуди. По-третє, навіть гендерно спрямована тематика дисертаційних робіт не позбавляє їх стереотипних поглядів на стать. Зрушення у вищій школі щодо вивчення гендеру (на прикладі дисертаційних робіт), звичайно, відчутні, але на думку авторки, все-таки є недостатніми для ефективного запровадження гендерних принципів у суспільне життя.

Література

1. Гапон Н. П. Проблема гендеру у філософському дискурсі другої половини ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філософ. наук : 09.00.05 / Н. П. Гапон. – Л., 2006. – 40 с.

2. Гришак С. М. Підготовка майбутніх спеціалістів соціальної сфери до реалізації ідеї гендерної рівності в професійній діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.05 / С. М. Гришак. – Луганськ, 2007. – 20 с.

3. Кісь О. Р. Жінка в українській селянській сім'ї другої половини XIX – початку XX століття: гендерні аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.05 / Оксана Кісь. – Л., 2002. – 20 с.

4. Кісь Оксана Гендерні студії в Україні: стан, проблеми, перспективи // Незалежний культурологічний часопис «І» [Електронний ресурс] / Оксана Кісь (етнограф, молодший науковий співробітник Інституту народознавства НАН України, співдиректор гендерного науково-дослідного центру «Жінка і суспільство», Львів). – Режим доступу : <http://www.ji-magazine.lviv.ua/seminary/2000/sem17-08.htm>.

5. Коновалов Д. О. Гендер і національний суб'єкт : конструювання маскулінності в контексті пострадянської України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : 09.00.04 / Д. О. Коновалов. – Х., 2005. – 22 с.

6. Куліш О. О. Гендерні особливості педагогічної культури сучасного вчителя [Електронний ресурс] / Ольга Олександрівна Куліш. – Режим доступу : <http://intkonf.org/kulish-oo-genderni-osoblivosti-pedagogichnoyi-kulturi-suchasnogo-vchitelya/>.

7. Мунтян І. С. Гендерний підхід у професійній підготовці студентів вищих педагогічних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 / І. С. Мунтян. – О., 2004. – 21 с.

8. Наумова Л. Гендерна політика та освіта [Електронний ресурс] / Українська асоціація студентського самоврядування. Портал для активних студентів / Людмила Наумова. – Режим доступу : <http://uass.org.ua/index.php?Item1>.

9. Новгородська А. В. Жінки Донбасу у громадсько-політичному житті в середині 50-х – першій половині 60-х років XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / Альбіна Вікторівна Новгородська. – Донецьк, 2006. – 19 с.

10. Пасова Т. Гендер – це свобода [Електронний ресурс] / Віче. Журнал Верховної Ради України / Тетяна Пасова. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1351/>.

11. Терзі П. П. Формування гендерної культури студентів вищих технічних навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 / П. П. Терзі. – Кіровоград, 2007. – 21 с.

12. Цокур О., Іванова І. Гендерна педагогіка – нова освітня технологія [Електронний ресурс] / Освіта.ua / О. Цокур, І. Іванова. – Режим доступу : <http://osvita.ua/school/upbring/1657>.

13. Чеботарьова І. В. Формування якостей господині у дівчат-підлітків у позакласній роботі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07 / І. В. Чеботарьова. – Луганськ, 2006. – 20 с.